

В. П. Єсип, к. т. н., доц.

ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО РУХУ

Розглянуті найважливіші аспекти і фактори екологічного руху в Україні. Підкреслена безальтернативна необхідність залучення висококваліфікованих фахівців-екологів до формування програм екологічної безпеки, до керування їх виконанням. Наведені приклади оптимального вирішення екологічних проблем і запропоновані нагальні задачі, вирішення яких може знизити вірогідність деградації і відмирання української нації.

Ми є складовою частинкою природи. Але страшенно зарозумілою. В своїх намірах підкорити природу людина далеко не завжди зважає негативні для себе наслідки підкорення, іноді під корінь знищуючи власне підґрунтя.

Є два аспекти діяльності українських екологічних організацій: політичний і економічний. Перший: це виховання національної екологічної свідомості, що є невід'ємною складовою частиною загальнонаціональної свідомості (без якої немає і не може бути незалежної України); політичні ігрища окремих груп і кланів; наприклад, намагання Партії зелених й інших „екологічних» партій монополізувати ідею природного співіснування людини і довкілля, використання загальнолюдських понять і гасел в інтересах невеликої купки людей, бо екологія просто не може бути партійною справою, це позапартійна, навіть надпартійна справа. Давайте замислимось, якій партії ближче повітря, або вода? Нонсенс. Я не відкидаю, що дії екологічних партій де в чім спрямовані на збереження довкілля, але результативність дій залежить від кваліфікації виконавців. А фахівці не завжди орієнтуються на партії, скоріше навпаки. Політичні діячі, гарненько замисліться над цією тезою!

Другий, економічний: зверніть увагу — перші, майже на інстинктивному рівні, дії екологічних організацій — *закрити, заборонити*, навіть не розглядаючи економічний позитив чи негатив від таких дій. Або вибивання коштів, часто значних, на знешкодження викидів — це все безперечно *в принципі* доцільно для життя людини, в той же час це може бути недоцільним в конкретному випадку з точки зору відволікання коштів, потрібних для виробництва продуктів сьогодні (підприємства стоять — це покращує екологічну обстановку, підприємства стоять — то вмирайте в чистому повітрі з голоду?!). Тобто організації частіше діють, спираючись на емоції, а не на розрахунок. Внаслідок такого підходу до вирішення екологічних проблем більш відомі популісти-екологи, що обіцяють просто закрити все шкідливе, потім фахівці-екологи, що вміють знешкоджувати відходи, і зовсім не популярні фахівці-технологи, що вміють *не робити* відходів. Це в свою чергу призводить до збільшення невиправданих витрат, тобто знов таки погіршує стан напівзруйнованої економіки. Це знов таки теза до уваги політиків, до уваги урядовців!

Рубіжанська організація УЕА «Зелений світ» створена ще в 1989 р. на базі Інституту Хімічної Технології та Промислової Екології з головною метою — сприяти розробці і впровадженню безвідходних технологій (тобто цілеспрямоване використання коштів безпосередньо на виробництво цільового продукту). За роки існування організації її членами розроблені і впроваджені технології, що дозволили в особливо небезпечних для довкілля виробництвах галузі зменшити викиди шкідливих інгредієнтів у тисячі разів, при тому якість цільових продуктів тільки підвищилась. Технологія з витратно-екологічнонебезпечної перетворилась в прибутково-екологічнобезпечну. Такий підхід до вирішення екологічних проблем на наш погляд є найбільш прийнятним (звичайно крім тих випадків, коли забруднення середовища вже має місце і іншого шляху, крім знешкодження, просто не існує). Такий спосіб вимагає поглиблених знань, потребує значно більшої напруги мислення, але ж і результати того варті. Тобто на поверхню виходить дуже важливий фактор – кваліфікація людей, що диктують екологічні дії, кваліфікація людей, що пропонують конкретні екологічні дії, кваліфікація людей, що виконують екологічні дії, і, нарешті, кваліфікація і **суспільна вага** людей, що контролюють ці всі дії і мають право приймати рішення. Можна навести ряд прикладів, що демонструють позитивний результат на кожному з цих етапів, але частіше трапляються негативні результати внаслідок некомпетентності керівних структур на одному (якщо не на кожному!) з етапів. Це до речі найголовніший фактор розумної взаємодії людини і довкілля. Колись я був просто шокований виступом Міністра Екології С. Курикіна, який похваляючись найкращими в

світі екологічними програмами, між іншим зізнався, що у Міністерстві немає жодного фахівця-еколога (?!). Спроба виправдатись залученням до розробки програм науково-дослідних інститутів є абсолютною нісенітницею, бо залучити фахівців може тільки фахівець — ідеологічний батько програми.

Зрозумілі щедроти іноземних фондів, які фінансують діяльність тисяч екологічних організацій. Думаю, що вони сподіваються на доречне використання тих щедрих грантів, в результаті чого покращення екологічної обстановки в Україні повинно благотворно вплинути на стан навколишнього середовища у всій Європі. Але нажаль ці фонди не враховують пострадянський менталітет наших громадян. Звиклі до тоталітарної безвідповідальності громадяни, навіть у таких, немовби безумовно корисних громадських організаціях, як екологічні, основну масу отриманих коштів витрачають якщо і не зовсім безкорисно, то принаймні не ефективно. До речі, це дуже помітно зменшує авторитет організації, зменшує і ефективність втручання організації в прийняття місцевими органами влади розумних рішень. Багаторічний розбрат всередині УЕА «Зелений світ» практично привів до повної відсутності такої організації на терені України. Нажаль портфельні амбіції не дають змоги керівникам УЕА проводити реальну роботу.

Сьогодні потрібно зібрати у єдину кваліфіковану силу більшість екологічних організацій країни, розшукати і залучити до активної діяльності залишки справжніх фахівців-екологів, що ще є в Україні (їх уже можна перерахувати по пальцях!), налагодити координацію дій цих різномасних (різних по напрямкам, по потужності, по можливостям, по наявності у складі організації хоч одного фахівця) організацій і цілеспрямоване фінансування важливіших напрямків — тільки за таких умов екологічний Рух України може стати силою, яка примусить уряд рахуватись з розумом і прийняти дійові рішення, що можуть суттєво вплинути на стан довкілля і, відповідно, на здоров'я нації. Альтернативи цьому сьогодні немає. Інший шлях — то деградація і вимирання нації, повне спустошення землі, що поки-що зветься Україною.

Сила екологічного руху у його загальності, в первинній зрозумілості головних ідей на всіх рівнях громадянського суспільства. Але в цьому ж його і діалектична слабкість — нерозуміння, що для загально корисної справи потрібне ще тісніше згуртування, ніж для вирішення локальної. Звідси і не стільки неповага до істинних фахівців (а хто зараз зможе сформулювати відзнаки, по яким виявляється справжній фахівець?), скільки невміння розрізняти солодкоголосих шарлатанів від науки і майстрів екологічних дій. Ще одна умова дієвого існування екологічного руху: повсюдна і постійна інформація про всі ефективні практичні рішення місцевих екологічних проблем, навіть найменші.

Така вже властивість людської природи й у цьому очевидно, закладений природою захисний механізм — звикання і пристосування до небезпеки. Якщо до *нормальних* небезпек людина досить швидко адаптується і виробляє методи пристосування, то небезпеки *не нормальні* (звичайно це небезпеки для людини, створені усвідомлено, а частіше не усвідомлено самою людиною) для вироблення механізму пристосування вимагають визначених зусиль, досліджень, виховання. З'явилася небезпека повені — людина учить плавати і створювати плавзасоби, з'явилися хижі звірі — людина винаходить і учить робити зброю. До *ненормальних* небезпек я насамперед відніс би радіацію і хімічне забруднення, є ще *урбанізація, неконтрольована політична діяльність*, але це вже небезпеки етичні, естетичні, що б'ють переважно по нервовій системі людини.

Радіація і хімічне забруднення, мабуть, найбільш підступні небезпеки, вони не завжди і не відразу відчутні. Психологічно людина звикає до них, але пристосовуватися до них набагато складніше, тим більше, що ці фактори руйнують захисні механізми організму і наслідки накопичуються поволі, і коли вони виявляються наочно, виправити що-небудь уже практично неможливо.

Приступивши до роботи викладача в інституті м. Рубіжне, я вже на першому році був вражений актом обстеження міста комісією Мінздраву СРСР, що мені тайкома показали студенти-працівники горкому. Загазованість у центрі міста в ЧОТИРИСТА РАЗІВ перевищувала припустимі концентрації! Пускали цілий комплекс цехів, викиди тоді, на початку 60-х ніхто не контролював, навіть слово *екологія* нікому нічого не говорило. Спроба порозумітися в заводоуправлінні або в горкомі партії залишилася безрезультатною — керівники інтуїтивно вважали, що їхнє забезпечене буття і доступ до особливого медобслуговування оберігає їх від впливу хімікатів (тим більше, що токсичні дії більшості реагентів, застосовуваних у виробництві барвників були просто не вивчені). Тому з невеликою групою студентів-вечірників інтенсивно зайнявся удосконаленням найбільше багатовикидних виробництв і розробкою економічних маловідходних процесів. Тут сутужніше всього виявилось перебороти психологію колег і керівників — загальноприйнято було, що будь-яке удосконалення, спрямоване на зменшення викидів, ускладнює і здорожує виробництво. Ну, не

могли ні колеги, ні керівники і Міністри уявити, що можна в 2 рази знизити розходні коефіцієнти по сировині, так ще і поліпшити якість продукту і знизити енергетичні витрати! Дуже важко звикали до нових технологій і робітники: звиклі до інтенсивних викидів, одержуючи нову технологію, що супроводжується значним зниженням викидів, робітники починали працювати неохайно. А наслідки «хімізації» природи не змусили себе чекати: через два десятки років після тих пусків, на початку 80-х у місті Рубіжне різко зросла кількість мертвонароджених і породжених з аномаліями дітей. Я згадав те перевищення початку 60-х. Ослаблені тоді викидами діти досягли дитородного віку і народжували вже генетично ослаблених дітей. Як я і попереджав, ще через 20 років здійснилося ще більш неприємне явище. Разом з відомим екологом проф. Л. Федоровим ми намагалися 25 років тому домогтися закриття ряду виробництв, у яких як побічні продукти могли утворюватися діоксини. Не вдалося. Сьогодні в Рубіжному завдяки отруєній поверхні влітку в повітрі підвищується зміст органічних продуктів, сьогодні рубіжани п'ють забруднену воду. Завод практично не працює вже 10 років, але захворюваність і смертність продовжують зростати. Сьогодні в Рубіжному майже половина від зареєстрованої в області кількості ВІЛ-інфікованих, сьогодні в Рубіжному епідемія туберкульозу. Викиди діоксинів якщо не зруйнували, то в значній мірі послабили імунну систему. Не забезпечене повноцінним харчуванням (у Рубіжному найвищий рівень безробіття в області) і медичним обслуговуванням населення вимирає. Така ж ситуація в районах розміщення інших хімічних виробництв, коксохімічних і металургійних підприємств.

Що можна і потрібно робити зараз? Потрібно переконати населення, що воно повинне жити, потрібно переконати людей, що потрібно рятувати дітей – майбутнє України. Потрібно переконати уряд терміново приймати програму оздоровлення нації. Це не вимагає надмірних витрат – основне налагодити виробництво і постачання нескладних імуностимуляторів. Досвід Алчевська показав, що систематичне постачання школярів імуностимуляторами знижує захворюваність у 3—4 рази. Потрібно переборювати капосну манеру бюрократії, що перешкоджає освіті й оздоровленню нації (у Рубіжному міський голова заборонив друкувати в міській газеті замітку санлікаря Капранова з Алчевська з результатами проекту по забезпеченню школярів імуностимуляторами!). Нажаль, не розуміють гостроти ситуації ні Верховна Рада, ні уряд – державне фінансування мозкових центрів України становить біля 2 %, за останні роки закрито біля 50 галузевих наукових інститутів – закладена подальша деградація економіки. Не розуміють це і закордонні фонди, що посилено фінансують проекти по „демократизації» українського суспільства, намагаючись насадити загально прийняті демократичні принципи. Вони якось забули, що їх країни йшли до сучасної демократії своїми шляхами. Перенесення європейських чи американських принципів на український ґрунт, без врахування специфічного українського менталітету, може привести до несподіваних результатів. Також треба враховувати, що сучасний стан України влаштовує західні країни – Україна перетворилася практично в дармове джерело сировини для них і, головне, джерело мозку і кваліфікованої робочої сили.

А що стосується виробництва хімічних продуктів, у тому числі і барвників – їх потрібно відновлювати, вони необхідні країні. Але відновлювати потрібно по нових, маловідходних технологіях. Як фахівець із сорокалітнім досвідом розробки й освоєння технологічних процесів з мінімальною кількістю викидів стверджую: немає таких виробництв, які неможливо було б удосконалити або замінити. Тільки потрібно готувати кваліфікованих хіміків-технологів з обов'язковим основним принципом, як у медиків: «Не нашкодь!» Не нашкодь природі, не нашкодь людині – вінцеві цієї природи, не нашкодь своїм дітям – твоєму майбутньому, твоєму продовженню у вічності.

Важливий резерв ефективного екологічного руху – учнівська та студентська молодь, енергійна, неупереджена, зацікавлена у своєму майбутньому в здоровому, живому довіклі. Головне дати молоді можливість повірити у свої сили, дати можливість перевірити свої здібності хай у невеликих, але реальних, корисних діях.

Донбас – край териконів, в Луганській та Донецькій областях їх біля двохсот, та ще відвали збагачувальних фабрик. Вони займають корисні земельні ділянки, вони забруднюють повітря і ґрунтові води. Але ж в більшості з них містяться рідкі елементи (ніобій, лантан, германій, титан та інші) в кількості, що наближається до природних руд. Тобто переробка цих териконів економічно вигідна, прибуткова! Видобуток рідких металів робить екологічні дії рентабельними. При тому мінеральні залишки можуть бути використані для удосконалення шляхів – це теж прибуткова дія, для засипання ярів й відпрацьованих кар'єрів, що при рекультивації і створенні ґрунту дозволить збільшити площу сільськогосподарських угідь, тобто вирішити ще й продовольчу проблему.

Загально українська проблема – чиста питна вода. Найбільш ефективний засіб очищення – активоване вугілля. Колись в Рубіжному вмiли виробляти з антрациту якісне активоване вугілля. Є технології, є дозвіл Мінздраву на його використання. То чому б не відновити виробництво побутових очищувачів води, їх потрібні мiліони – корисно, прибутково!

Намагаючись організувати на початку 70-х років закачування шкідливих стоків у підземні пустоти, виявили на глибині 1,5 км гігантську лінзу реліктової морської води від Рубіжного до Старобельська. То чому б не організувати морську лікарню для оздоровлення населення. Є свердловини, перевірені бальнеологічні властивості. На Луганщині можливо побудувати міжнародний центр лікування найчистішою морською водою – найдіть ще десь незабруднену морську воду!

Всім відома артемівська сіль. Є сотні кілометрів соляних тунелів, які можна використати не для поховання ядерних відходів (пропонувалась урядом така безумна ідея!), а для лікування хвороб легенів та екзем — є такий досвід. От би екологічна громадськість примусила уряд зацікавитись вирішенням наведених проблем!

Ситуація в країні і в політичному, і в екологічному смислі гранично критична. В країні накопичилось стільки хімічних відходів (тільки врахованих по 400 т на душу населення), що вибору немає: або мобілізація всіх наукових, виробничих та політичних сил, або деградація і вимирання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Єсип В. П., Принципи екологізації хімічних технологій, XV111 Українська конференція з органічної хімії, Дніпропетровськ, 1998 р. (тези доповідей).
2. Єсип В. П., Моральные и правовые аспекты экологии, Екоsvіт, вип.№ 2, травень 2001
3. Єсип В. П., Зона смерти — Рубежное, Луганская область, Украина// Химия и жизнь (Москва),900,6.08.2002
4. Єсип В. П., Луганский синдром приобретённого иммунодефицита, XXI век,16.01.2002.
5. Єсип В. П., Деградація і відмирання української нації, Конференція мозкових аналітичних центрів України, Львів, 11-13.12.2002.
6. Єсип В. П., Європейські можливості України та Луганської області, Міжнародний форум «Вектори інтеграційних процесів сходу України», Северодонецьк-Луганськ, 25-28.03.2003.